

DOI: [10.32702/2307-2105-2020.12.100](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.100)

УДК 339.138

*В. Р. Чаплінський,
к. е. н., старший викладач кафедри економіки підприємства,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID ID: 0000-0002-3209-1475*

ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ В УКРАЇНІ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

*V. Chaplinsky
PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Enterprise Economics,
Kamenets-Podolsky National University named after Ivan Ogienko*

INNOVATIVE ACTIVITY IN UKRAINE, TENDENCIES AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Розкрито основні теоретико-методологічні фактори інноваційної діяльності. Систематизовано й узагальнено наукові погляди на зміст і економічну суть інновацій та інноваційної діяльності. Виявлено відмінності в трактовці даних понять. Проаналізовано особливості інноваційної діяльності підприємств України та фактори їх активізації. Визначено вплив витрат на наукові та науково-технічні роботи на результативність інноваційної діяльності в Україні. Розглянуто основні проблеми та перешкоди для інноваційного розвитку України.

Досліджено фактори, що впливають на активізацію інноваційної діяльності промислових підприємств України. Розглянуто Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств за період 2015-2019 рр., в Україні та визначено, що основним джерелом фінансування інноваційної діяльності є власні кошти, які за досліджувальний період зберігають стабільну зростаючу тенденцію.

Проаналізовано динаміку загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності промислових підприємств України 2014-2018 рр. а також динаміку впровадження інновацій в Україні.

The main theoretical and methodological factors of innovation activity are revealed. Systematized and generalized scientific views on the content and economic essence of innovation and innovation. Differences in the interpretation of these concepts are revealed.

Analyzing the current interpretations of innovation, it can be noted that a characteristic feature of any innovation is the generation of a product through research or the use of new technologies and approaches in production.

Peculiarities of innovative activity of Ukrainian enterprises and factors of their activation are analyzed.

Most Ukrainian scientists point to the most important problem and obstacle to innovative development of enterprises - insufficient funding;

The influence of expenses on scientific and scientific-technical works on the efficiency of innovative activity in Ukraine is determined. The main problems and obstacles to the innovative development of Ukraine are considered and the low level of state funding is taken into account. It is noted that

the sources of funding for innovation are: funds from the State Budget of Ukraine; local budget funds; own funds of specialized state and municipal financial institutions; own or borrowed funds of innovation entities; funds (investments) of any individuals and legal entities; other sources not prohibited by the legislation of Ukraine

The factors influencing the intensification of innovative activity of industrial enterprises of Ukraine are investigated. The Sources of financing of innovative activity of industrial enterprises for the period 2015-2019 in Ukraine are considered and it is determined that the main source of financing of innovative activity is own funds, which during the research period maintain a stable growing trend.

The dynamics of total expenditures by areas of innovation of industrial enterprises of Ukraine in 2014-2018, as well as the dynamics of innovation in Ukraine are analyzed.

It is determined that the current state of innovation is a consequence of the lack of strategic vision and consistent policy to transfer Ukraine to the innovative path of development, the formation of a national innovation ecosystem that would ensure its implementation and increase the development of innovation culture in the country. activities.

Ключові слова: *інновація; інноваційна активність; інтелектуальний капітал; інформація; знання; інноваційна діяльність.*

Keywords: *innovation; innovation activity; intellectual capital; information; knowledge; innovation activity.*

Постановка проблеми. Інтелектуальний капітал, знання, інформація, нематеріальні активи у постіндустріальній економічній системі визнані ключовими факторами успіху. Саме ці активи в економічній системі генерують інновації та інноваційну діяльність, що у свою чергу дає можливість створювати високий рівень ефективності праці та досягнення високих результатів якості. Усі сучасні підприємства які володіють високим рівнем конкурентоспроможності використовують у своїй діяльності інновації, оскільки це єдиний актив який створює потенціал для подальшого успішного, енергозберігаючого та ефективного виробництва. Передові економіки світу базують вектор інвестиційної політики у площину нематеріальних активів, ресурсів, що володіють невичерпаним потенціалом та високими показниками ефективності.

Результати такої політики є досить комплексним та впливають на усі галузі народного господарства, соціальної та економічної сфери, тобто на ключові фактори якості життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням інноваційного розвитку України та вітчизняних підприємств займалися такі вчені, як: І. В. Алексєєв, О. І. Амоша, Ю. Б. Іванов, О. Є. Кузьмін, М. І. Крупка, А. М. Поддєрьогін, Л. І. Федулова, Л. М. Шабліста та ін. Однак інноваційну діяльність та її повноцінний вплив до кінця не визначено, тому існує необхідність глибшого дослідження стану інноваційного розвитку України.

Цілі статті. Визначити сучасний рівень інноваційної активності України, проаналізувати у динаміці, виділити проблемні, гальмуючі фактори.

Виклад основного матеріалу. Динамічна економіка, насичена конкуренція, постійно зростаюче ущільнення ринку створює напружену, стресову ситуацію для бізнес середовища, боротьба за клієнта з кожним роком стає жорсткішою та дорожчою. Моделі функціонування підприємства постійно змінюються, оптимізуються, керівництво, менеджери шукають шляхи повного задоволення потреб ринку, у площині підвищення якості продукції, зменшення цінової політики та підвищення кваліфікації та продуктивності працівників. Досягнення бажаних результатів можливо лише у тандемі навчання та інвестиції, генерація або апробація існуючих інновацій. Особливої актуальності набуває це питання в умовах глобалізації ринків.

Досліджуючи теоретичні основи інноваційної діяльності, необхідно насамперед, приділити увагу терміну «інновація», оскільки саме інновації виступають головною складовою процесу інноваційного розвитку підприємства. Дослідження лінгвістичного походження терміну «інновація» дають змогу з'ясувати, що він має латинські корені та тлумачиться як «нововведення», «нове явище» [1, с. 546]. Інновації є головним засобом забезпечення економічного зростання, конкурентоспроможності та фінансової стабільності будь-якого підприємства. У науковій літературі найчастіше виділяють три основні підходи до визначення сутності інновацій, у яких це поняття трактується як результат, процес та зміни. Що стосується інноваційної діяльності, то тут підходів, що до трактування та аналізу є значно більше (табл.1)

Таблиця 1.
Підходи до трактування інноваційної діяльності

Джерело	Визначення
Закон України «Про інвестиційну діяльність»	Інноваційна діяльність – випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технологій; прогресивні міжгалузеві структурні зрушення; реалізація довгострокових науково-технічних програм з великими строками окупності витрат; фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін стану продуктивних сил; розробка та впровадження нової, ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення соціального та екологічного становища [2].
Закон України «Про інноваційну діяльність»	Інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [3].
Господарський кодекс України	Інноваційна діяльність у сфері господарювання – діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя [4].
С. Покропивним	Інноваційна діяльність – це процес, спрямований на розроблення й реалізацію результатів закінчених наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень у новий чи вдосконалений продукт, реалізований на ринку, у новий чи вдосконалений технологічний процес, використовуваний у практичній діяльності, а також пов'язані з цим додаткові наукові дослідження й розробки [5, с. 24]
Р. Фатхудінов	Інноваційна діяльність – спрямована на використання й комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок для розширення й відновлення номенклатури та поліпшення якості продукції, що випускається, удосконалювання технології їхнього виготовлення з наступним упровадженням ієфективною реалізацією на внутрішньому й закордонному ринках [6, с. 25]
А.Я. Кузнєцова, Н.Я. Зінько та О.О. Другов	Інноваційна діяльність – це діяльність щодо забезпечення здійснення всього інноваційного процесу [7, с. 124].
О.В. Тарасова	Інноваційна діяльність – це комплекс практичних дій, спрямованих на використання науково-технічних результатів для отримання нових або поліпшення існуючих виробів, технологій, методів управління та ін. [8, с. 40].
О.Г. Шпикуляк	Інноваційна діяльність – це такий вид діяльності, який на основі результатів наукових досліджень забезпечує створення принципово нової продукції, нової послуги, в результаті яких з'являється те, чого раніше не було [9, с. 75].
С.М. Ілляшенко та ін.	Інноваційна діяльність – це процес створення, провадження та поширення інновації [10, с. 245].

Аналізуючи сформовані трактування інноваційної діяльності можна відмітити, що характерною рисою будь-якої інноваційної діяльності є генерація продукту за рахунок наукових досліджень або використання нових технологій та підходів у виробництві. Виходячи з цього, інноваційну діяльність можна охарактеризувати як комплекс заходів, спрямований на практичне використання наукових, науково-технологічних результатів наявного інтелектуального потенціалу з метою створення нового або вдосконаленого продукту, технологічного процесу, методів організації виробництва, праці, організаційної структури та систем управління.

Для ефективного функціонування та розвитку вітчизняним підприємствам необхідно активізувати свою інноваційну діяльність. Підвищення продуктивності такої діяльності передбачає інтеграцію в сучасні умови ефективного розвитку інноваційного ринку та підтримання високого рівня конкурентоспроможності на ринку шляхом реалізації та впровадження інноваційних технологій та методики управління. Досліджуючи фактори, що мають прямий вплив на інтенсивність впровадження інноваційного продукту на підприємствах, ми дійшли висновку, що вони поділяються на дві групи: макроекономічні та мікроекономічні (табл 2).

Таблиця 2.
Фактори, що впливають на активізацію інноваційної діяльності промислових підприємств України

Рівні	Елементи	Характеристики
Макроекономічні	Нормативно-правова база	Відсутність повноцінного комплексу нормативно-правового забезпечення, який регламентував і чітко прописував особливості ведення та активізації інноваційної діяльності на підприємствах
	Управлінський апарат	Низький рівень стимулювання малого та середнього бізнесу в регіонах
	Вітчизняне виробництво	Основна кількість інновацій розроблена закордоном, що суттєво ускладнює процес купівлі, розмитнення, транспортування та використання
Мікроекономічні	Ресурс	Вартість інновацій є досить високою, тому малому та середньому бізнесу без залучення кредитних коштів досить важко.
	Інтелектуальний капітал	Використання або генерація інновацій потребує високого рівня інтелектуального капіталу як менеджерів так і робітників. Існує велика проблема «відтіку мізків», інтелектуальної міграції.

Джерело: сформовано автором

З таблиці 2 можна зробити висновки, що активізація інноваційної діяльності має в першу чергу бути чітко прописаною у загальнонаціональній програмі розвитку, мають існувати зрозумілі правила та закони, що стимулюватимуть до використання та генерації інновацій.

Більшість українських вчених виділяють найважливішою проблемою та перешкодою для інноваційного розвитку підприємств – недостатня фінансування [11, с.193].

Підтвердженням цьому є, що у 2017 р. фінансування досліджень і розробок склало лише 0,62 % ВВП, а з державного бюджету — тільки 0,21 % ВВП. Це у багато разів менше, аніж у розвинутих країнах (від 1,7 % у Канаді до 4,7 % у Південній Кореї). Абсолютний показник фінансування зменшується, відповідно, у сотні разів. А якщо не вистачає грошей, то не вистачає і інвестицій.

Джерелами фінансування інноваційної діяльності є: кошти Державного бюджету України; кошти місцевих бюджетів; власні кошти спеціалізованих державних і комунальних фінансово-кредитних установ; власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності; кошти (інвестиції) будь-яких фізичних і юридичних осіб; інші джерела, не заборонені законодавством України [4]. У зарубіжних країнах держава є основним стимулятором та інвестором інноваційної діяльності через надання субсидій, пільг та “податкових канікул” тощо [12]. Дані про джерела фінансування інноваційної діяльності підприємств за 2015–2019 рр. подані в таблиці 3.

Аналізуючі дані табл. 3, можна зробити висновки про те, що основним джерелом фінансування інноваційної діяльності є власні кошти які протягом 2015–2019 рр. зберігають стабільну тенденцію. Видатки Державного бюджету займають незначну частку від загально кількості витрат на інноваційну діяльність та знаходяться у межах 0,4 – 5,2%. Фінансування за рахунок коштів іноземних інвесторів суттєво скоротилось у 2019 р., та склало 0,3%, хоча у попередні роки демонструвало зростання. Інші джерела фінансування навпаки зросли з 273 млн.грн у 2014 р. до 1147,0 млн. грн у 2019 р.

Таблиця 3.

Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств за період 2015-2019 рр., в Україні

	Витрати на інновації, млн.грн	У тому числі за рахунок								Відхилення 2019 р. до 2015 р. (+,-)
		власних коштів підприємств		коштів державного бюджету		коштів інвесторів-нерезидентів		коштів інших джерел		
		млн.грн	у % до загального обсягу витрат на інновації	млн.грн	у % до загального обсягу витрат на інновації	млн.грн	у % до загального обсягу витрат на інновації	млн.грн	у % до загального обсягу витрат на інновації	
2015	13813,7	13427,0	97,2	55,1	0,4	58,6	0,4	273,0	2,0	407,2
2016	23229,5	22036,0	94,9	179,0	0,8	23,4	0,1	991,1	4,3	-9008,6
2017	9117,5	7704,1	84,5	227,3	2,5	107,8	1,2	1078,3	11,8	5103,4
2018	12180,1	10742,0	88,2	639,1	5,2	107,0	0,9	692,0	5,7	2040,8
2019	14220,9	12474,9	87,7	556,5	3,9	42,5	0,3	1147,0	8,1	0

Джерело: [13]

Вивчаючи загальноекономічні показники розвитку України, які базують у постіндустріальній економічній системі на інтелектуальному капіталі та інноваціях необхідно відмітити, що Україна демонструє за останні роки не найкращі результати. Так, за даними Всесвітнього економічного форуму – «Звіту про глобальну конкурентоспроможність 2017-2018 рр.», Україна посіла 81 місце серед 137 досліджуваних країн, піднявшись на чотири позиції. За компонентами підіндексу, який характеризує ефективність ринків – ключового фактору на стадії інвестиційного зростання (індустріалізації) – Україна посідає 101 місце за ефективністю товарних ринків серед 137 країн, 120 – за ефективністю фінансових і 86 – за ефективністю ринку праці. Готовність до адаптації технологій та інновацій оцінена на рівні 81 місця. При цьому за показником «Ринкові інституції» наша країна посідає 118 місце, а за розвиненістю бізнесу – 90. Серед факторів, важливих для розвитку промисловості, сприятливими є хіба що розмір доступного ринку (за ємністю ринку Україна 2 посідає 47 місце) та освіта (наша країна посідає 35 місце). Незважаючи на велику кількість вчених та інженерів, а також частку людей, які мають вищу освіту, Україна має посередній рейтинг за підіндексом «Інновації» та низькі значення показників «Державні закупівлі новітніх технологій і продукції», «Взаємозв'язки університетів з промисловістю у сфері ДіР», «Технологічна готовність». Тут найбільш проблемним показником залишаються «Іноземні інвестиції та трансфер технологій».

Відповідно до індексу інноваційного розвитку, представленого агентством Bloomberg у 2018 році, Україна на 46 місці серед 50 досліджуваних країн. При цьому наша країна виявилася найгіршою за продуктивністю праці (50 місце), що свідчить про низький рівень застосовуваних технологій та виробництво товарів з низькою доданою вартістю, і потрапила до трійки аутсайдерів за технологічними можливостями (48 місце). Водночас вона зберігає високе 21 місце за ефективністю вищої освіти та 27 місце за патентною активністю, тобто має потенціал до розвитку.

Для точнішого розуміння стану інноваційного розвитку слід розглянути основні показники інноваційної активності промислових підприємств. Статистичні спостереження показують, що за період 2015-2018 рр., відбувається скорочення частки кількості інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств з 17,3 до 16,4 (табл 4).

Таблиця 4.

Динаміка загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності промислових підприємств України 2014-2018 рр.

	Частка кількості інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств	Витрати на інновації	У тому числі за напрямками						Відхилення 2018 р. до 2015 р. (+,-)
			дослідження і розробки	у тому числі		придбання інших зовнішніх знань	придбання машин обладнання та програмного забезпечення	інші витрати	
				внутрішні НДР	зовнішні НДР				
	%			млн.грн					
2015	17,3	13813,7	2039,5	1834,1	205,4	84,9	11141,3	548,0	-0,9
2016	18,9	23229,5	2457,8	2063,8	394,0	64,2	19829,0	878,4	-2,5
2017	16,2	9117,5	2169,8	1941,3	228,5	21,8	5898,8	1027,1	0,2
2018	16,4	12180,1	3208,8	2706,2	502,6	46,1	8291,3	633,9	0

Джерело: [13]

На підставі поданих даних у табл. 4 бачимо, що найбільшу частку коштів підприємства витрачають на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, що затримує процес розвитку науково-дослідних робіт, оскільки обладнання більшості підприємств є старим та зношеним, але передусім потрібно оновити основні засоби для подальшого здійснення інноваційної діяльності.

Досліджуючи інноваційну активність України розглянемо динаміку впровадження інновацій на промислових підприємствах за продуктами та послугами (табл. 5).

Таблиця 5
Динаміка впровадження інновацій на промислових підприємства України за 2015-2019 рр.

	Кількість упроваджених у виробництво нових технологічних процесів, одиниць	З них нових або суттєво поліпшених маловідходних, ресурсозберігаючих технологічних процесів	Кількість упроваджених у звітному році видів інноваційної продукції (товарів, послуг), одиниць	З них нових видів машин, обладнання	Відхилення (+,-) 2019 р. до 2015 р.	
					Кількість упроваджених у виробництво нових технологічних процесів, одиниць	Кількість упроваджених у звітному році видів інноваційної продукції (товарів, послуг), одиниць
2015	1217	458	3136	966	1101	-988
2016	3489	748	4139	1305	-1171	-1991
2017	1831	611	2387	751	487	-239
2018	2002	926	3843	920	316	-1695
2019	2318	857	2148	760	0	0

Джерело: [13]

Аналізуючи дані табл. 5, можна простежити динаміку зростання кількості упроваджених у виробництво нових технологічних процесів, одиниць, а саме, за період 2015-2019 рр., на 1101 одиниць.

Висновки. Стан інноваційного розвитку України є наслідком відсутності єдиного стратегічного бачення та послідовної політики щодо побудови вектору інноваційного розвитку, формування національної інноваційної екосистеми, яка забезпечувала б його реалізацію і підвищувала розвиток інноваційної культури в державі, використовуючи, крім фінансових, інші механізми розвитку інноваційної діяльності на усіх рівнях економічної системи.

Список літератури.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
2. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1561-12 (з чинними змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV (з чинними змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (з чинними змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Покропивний С.Ф. Інноваційний менеджмент у ринковій системі господарювання / С.Ф. Покропивний // Економіка України – 1995 - №2 – С.24
6. Фатхутдинов Р.А. Інноваційний менеджмент : підруч. Для. Студ. Вуз. За фахом і напрямком «Менеджмент» / Р.А. Фатхутдинов – М : Бізнес школа «Інтел -Синтез», 1998 . – С. 25
7. Кузнєцова А.Я. Удосконалення банківського і небанківського фінансування інноваційної діяльності в Україні: [монографія] / А.Я. Кузнєцова, Н.Я. Зінько, О.О. Другов. – К.: УБС НБУ, 2009. – 175 с.
8. Тарасова О.В. Теоретико-методологічні основи інноваційної діяльності підприємств / О.В. Тарасова // Економіка харчової промисловості. – 2012. – № 1. – С. 37–41.
9. Шпикуляк О.Г. Інноваційна діяльність у механізмі стимулювання агропромислового виробництва / О.Г. Шпикуляк, Г.Ф. Мазур // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 4. – С. 73–77.
10. Маркетинг. Менеджмент. Інновації: [монографія] / За ред. д. е. н., проф. С.М. Ілляшенка. – Суми: Папірус, 2010. – 621 с.
11. Вермінська О. М. Дослідження умов та чинників здійснення інноваційної діяльності підприємствами України та Львівської області / О. М Вермінська. – Видавництво Львівської політехніки, 2013. – С. 192–196.
12. Innovation Union Scoreboard 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/>.
13. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

References.

1. Busel, V.T. (2009), *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language], VTF «Perun», Irpin, P. 1736.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On Investment Activity", available at: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), Law of Ukraine "On Innovation", available at: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law of Ukraine "Economic Code of Ukraine of January", available at: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Pokropyvnyi, S.F. (1995), "Innovative management in the market management system", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 2, p. 24
6. Fatkhutdinov, R.A. (1998), *Innovatsiyniy menedzhment: pidruch. Dlia. Stud. Vuz. Za fakhom i napriamkom «Menedzhment»* [Innovation management: textbook], Biznes shkola «Intel -Syntez», Moscow, Russia, P. 25
7. Kuznietsova, A.Ya. Zinko, N.Ya. and Druhov, O.O. (2009), *Udoskonalennia bankivskoho i nebankivskoho finansuvannia innovatsiynoi diialnosti v Ukraini* [Improving bank and non-bank financing of innovation activities in Ukraine], UBS NBU, Kyiv, Ukraine, P. 175.
8. Tarasova, O.V. (2012), "Theoretical and methodological bases of innovation activity of enterprises", *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, vol. 1, pp. 37–41.
9. Shpykuliak, O.H. and Mazur, H.F. (2014), "Innovative activity in the mechanism of stimulation of agro-industrial production", *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohich-noho universytetu (ekonomichni nauky)*, vol. 4, pp. 73–77.
10. Illiashenko, S.M. (2010), *Marketynh. Menedzhment. Innovatsii* [Marketing. Management. Innovations], Papirus, Sumy, Ukraine, P. 621.
11. Verminska, O. M. (2013), *Doslidzhennia umov ta chynnykiv zdiisnennia innovatsiynoi diialnosti pidpriemstvamy Ukrainy ta Lvivskoi oblasti* [Research of conditions and factors of realization of innovative activity by enterprises of Ukraine and Lviv region], Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky, pp. 192–196.
12. Innovation Union Scoreboard 2013 [Online], available at: <http://ec.europa.eu/>.
13. State Statistics Committee of Ukraine, available at: <http://ukrstat.gov.ua/>

Стаття надійшла до редакції 15.12.2020 р.